

Відгук

офіційного опонента на дисертацію Береста І.Р.

на тему “Профспілковий рух у Східній Галичині в 1817–1918 роках”,
подану на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук
за спеціальністю 07.00.01 – історія України

Докторська дисертація І.Р.Береста висвітлює розвиток профспілкового руху в Східній Галичині в ХІХ – на початку ХХ ст. Основну увагу дисертант спрямував на тенденції та особливості формування і діяльності профспілкових організацій, місце і роль профспілок у соціально-економічному, культурно-освітньому і суспільно-політичному житті краю. Обрана тема має наукову актуальність (з огляду на брак спеціальних досліджень з цієї проблематики в українській історіографії) та викликає суспільний інтерес, враховуючи зацікавленість у набутому профспілками історичному досвіді, зокрема щодо захисту соціальних інтересів працюючих, його використання в сучасних умовах. Хронологічні межі роботи охоплюють період від появи першої профспілки у Східній Галичині в 1817 р. до кінця існування Австро-Угорщини в 1918 р., а географічні рамки дослідження – історичну, східну частину Королівства Галичини і Лодомерії як провінції Габсбурзької монархії. І.Р.Берест поставив перед собою 10 різнопланових завдань, включаючи аналіз організаційних аспектів зародження і розвитку профспілок, взаємин українських, польських, єврейських та інших професійних організацій та ін.

Водночас завдання в роботі, на наш погляд, вартувало сформулювати більш проблемно, в узагальнюючому аспекті, бо серед завдань дослідження є досить вузькі, наприклад, дослідити діяльність тої чи іншої профспілки (с. 24, 25). Структура роботи побудована за проблемно-хронологічним принципом, складається зі вступу, п'яти розділів, поділених на 14 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків (23 таблиці та 104 додатки). У вступній частині роботи досить чітко визначено основні структурні елементи (актуальність теми, її мету, об'єкт, предмет, науково-практичне значення тощо). Висвітлюючи історіографію та джерела в *першому розділі*, дисертант звернув увагу, що початок дослідження профспілок Східної Галичини був покладений

ще в кінці XIX ст., а першою спробою історіографічного аналізу літератури дорадянського і радянського періоду стала кандидатська дисертація Андрія Шаблія в 1992 р. (“История профсоюзов Украины и ее освещение в научной литературе”). Однак, незважаючи на наявність цілого ряду розвідок українських і польських істориків, особливо в пострадянський період, з кінця XX ст., історія профспілкового руху в краї недостатньо вивчена, вимагає окремого дослідження, що й спонукало вибір теми.

Свою роботу І.Р.Берест побудував на широкій джерельній базі, яку умовно поділено на кілька груп: матеріали, що безпосередньо виникли в процесі утворення і діяльності профспілкових організацій (програмні документи, статuti і т. п.); закони й інші загальнодержавні та крайові нормативно-правові акти, що мали вплив на функціонування профспілок; тогочасна періодична преса, насамперед робітнича і профспілкова; спогади. Найбільш цінними для дисертації виявилися періодичні видання (175 посилань у списку джерел, причому на конкретні статті з точними вихідними даними), статистичні матеріали, опубліковані збірники документів і матеріалів, частина з яких зберігається в архівних установах. Щодо неопублікованих архівних матеріалів, що є основою наукової новизни дисертаційних робіт, то використано документи з чотирьох архівів: Центрального державного історичного архіву України у м. Львові (п'ять фондів, 76 справ), Державного архіву Івано-Франківської області (дві справи з двох фондів), Державного архіву Львівської області (13 справ з чотирьох фондів), Державного архіву Тернопільської області (чотири справи з чотирьох фондів), усього – 95 позицій.

Дисертант намітив перспективи дослідження обраної тематики в майбутньому (с. 58). Зрозуміло, що далі вартувало б дещо використати ширше коло архівних першоджерел, зокрема закордонних, у сусідній Польщі, що містять інформацію про профспілковий рух у Східній Галичині. Чомусь поза увагою дослідника залишився такий цінний вид джерел особового походження, як епістолярна спадщина, листування тогочасних діячів, а також мемуарна

література (за винятком спогадів А.Чернецького). Однак у цілому джерельна база достатня для належного висвітлення теми.

Аналізуючи методологію наукового дослідження в *другому розділі*, І.Р.Берест належним чином з'ясував методи і методологічні прийоми, на базі яких здійснено наукове дослідження, дав визначення термінів, що використовуються в роботі (профспілка, український / руський / русинський та ін.). *Третій розділ* присвячений аналізу передумов зародження та витоків профспілок у Східній Галичині в 1817–1867 рр. Насамперед, автор з'ясував вплив на появу перших професійних організацій соціально-економічного розвитку краю, що характеризувався поступовим зародженням капіталістичних відносин. Відповідно відбувалося формування робітничого класу і буржуазії та протистояння між ними, зокрема через важкі умови праці найманих робітників, низьку зарплату, відсутність належних умов та охорони праці й т. п. Дисертант підкреслив важливу роль у створенні профспілок та їх подальшій діяльності юридичної складової – відсутність в Австрії фабрично-заводського законодавства, що регламентувало б правові чи виробничі відносини робітника і працедавця.

Окремий підрозділ висвітлює основні віхи діяльності профспілок львівських друкарів після 1817 р., коли на приватній фірмі австрійського поліграфіста Й.Піллера засновано перше професійне товариство Східної Галичини. Аргументовано стверджується, що на момент виникнення воно не було класичною, в сучасному розумінні, профспілкою, зайнялося соціальною допомогою працівників, родин померлих колег і т. п. Пізніше подібні профорганізації у формі робітничих товариств і кас взаємодопомоги виникли в ряді інших місцевих друкарень, а в січні 1857 р. було створено загальноміське товариство взаємодопомоги друкарів Львова з широким спектром діяльності. За словами автора, його робота “дисциплінувала та згуртовувала робітництво, а у ставленні до державної влади, як на загал, мала лояльний характер” (с. 114). Найбільш численною і багатою профорганізацією краю було “Товариство

приватних службовців Галичини”, засноване в 1848 р., діяльність якого проаналізована в окремому підрозділі. Польськомовна газета “Приватний службовець” (виходила у Львові з серпня 1848 р.) стала першим профспілковим часописом в Австрії. Однак у зв’язку з поразкою революційної “весни народів” товариство було невдовзі заборонено і відновлено лише в 1867 р.

У четвертому, найбільшому за обсягом розділі, що складається з шести підрозділів, охарактеризовано діяльність профспілок до початку Першої світової війни в 1914 р. Насамперед, дисертант розкрив законодавчу базу формування професійних організацій і розвитку профспілкового руху в умовах конституційних і демократичних реформ у Габсбурзькій монархії в 1860–1870-х рр. Переломним моментом у розвитку робітничого законодавства стало прийняття Конституції 1867 р., що разом з іншими законами забезпечила можливості для створення і діяльності профспілок. За нових умов відновило свою діяльність розпущене австрійською владою в жовтні 1848 р. “Товариство приватних службовців Галичини” під уточненою назвою. Статут “Товариства взаємної допомоги приватних службовців” було затверджено в червні 1867 р. У дисертації зроблено детальний аналіз, з використанням широкого кола першоджерел, успішної роботи новоствореної організації, що напередодні світової війни стала найактивнішою, найбільшою і найбагатшою профспілковою організацією всієї Австро-Угорської імперії (с. 180), змінивши свою назву за новим статутом у 1900 р. на “Товариство взаємних забезпечень приватних службовців”.

В окремому підрозділі розкрито багатогранну діяльність низки профспілок поліграфістів – “Товариства взаємної допомоги членів друкарської справи”, “Товариства поступового”, “Вогнища” та ін. Звернено увагу на питання про вступ галицьких профспілок працівників поліграфічного виробництва, що були розрізненими, до складу товариства друкарів в Австрії. Першим серед професійних спілок Галичини повноправним членом загальнодержавної профспілки стало товариство “Вогнище” в 1894 р., що в

розумінні дисертанта засвідчило його орієнтацію “на європейський напрямок розвитку Львова і Галичини в цілому” (с. 217). Аргументовано стверджується, що профспілковий рух у краї на зламі XIX–XX ст. дедалі більше активізувався, свідченням цього, зокрема, стала організація Першого з’їзду професійних спілок галицьких друкарів у вересні 1895 р. у Львові, збільшення сфери їх впливу. Щодо профспілок освітян, роль і значення яких у профспілковому русі краю охарактеризовано окремо, то вони також були досить активними. Першим об’єднанням працівників на ниві освіти стало “Педагогічне товариство у Львові” (1868 р.), перейменоване в 1906 р. на “Польське педагогічне товариство”.

У дисертації І.Р.Берест фахово розкрив діяльність першого і найбільш впливового товариства освітян, назвавши його активних діячів. Паралельно існували й інші товариства, що, крім освітянських завдань, мали на меті “вирішення соціальних проблем своїх членів, надання їм матеріальної підтримки та правового статусу” (с. 237). Останні два підрозділи четвертого розділу присвячено діяльності профспілок ремісників і торговців, названих у дисертації “молодіжними”, та робітничих професійних об’єднань. Серед організацій працівників на ниві ремісництва виділено кілька – “Зірка”, “Скала”, “Зоря” та ін., водночас у сфері торгівлі було сильне розпорошення сил, “майже в кожному містечку Східної Галичини існувало по кілька профорганізацій торговців ...”, бракувало “центру, який би гуртував розпорошене профспілкове робітництво” (с. 284). Окремо в дисертації зроблено аналіз діяльності робітничих профспілок, до яких віднесено “Товариство взаємної допомоги львівських міських ремісників” (про молодіжні товариства ремісників мова йде в попередньому підрозділі), професійні організації галицьких зв’язківців, залізничників, робітників нафтогазової і харчової промисловості, будівельників, кравців та ін.

П’ятий розділ містить аналіз місця і ролі профспілок Східної Галичини в умовах політизації національних рухів і Першої світової війни, хронологічно

охоплює період 1890-х рр. – 1918 р. У першому підрозділі висвітлено вплив політичних партій краю на активізацію профспілкового руху та поділу за національною ознакою в кінці XIX – на початку XX ст. Особливу роль у зародженні й розвитку професійних організацій відіграла соціал-демократія, що була створена в 1890 р. як Галицька робітничка партія, пізніше (як СДПГіС, ППСД) стала складовою частиною багатонаціональної Соціал-демократичної робітничої партії Австрії (СДРПА). У 1899 р. у рамках загальноавстрійської соціал-демократії виділилася автономна Українська соціал-демократична партія (далі – УСДП), що розгорнула боротьбу з польською та єврейською соціал-демократіями за вплив на профспілки. Можна погодитися з висновком І.Р.Береста, що “прагнення політизувати профспілковий рух з боку українських, польських та єврейських партій ... вело його до національного розмежування” (с. 326). Дисертант писав, що “перші міжнаціональні тертя в середовищі членів професійних спілок простежуються лише від початку 60-х рр. XIX ст.” (с. 117), але з особливою силою вони проявилися з кінця XIX ст.

Про еволюцію профспілкового руху в 90-х рр. XIX – на початку XX ст. йдеться і в четвертому (без згадки про партії), і в п'ятому розділах. Дещо дискусійним є твердження дисертанта про проблеми “в організаційній розбудові національної партійної системи”, що виникли внаслідок “фактичної поразки українських партій у боротьбі за професійні спілки” (с. 326). Проблемні питання справді існували, але разом з цим на початку XX ст. були значні успіхи в утвердженні української національної ідеї в масах, партійно-політичної структури, та й виникали окремі українські професійні об'єднання. Так, їх було відносно небагато, але слід враховувати особливості структури населення Східної Галичини, де українці мешкали в абсолютній більшості в сільській місцевості. Профорганізації, хоч і нечисленні, взяли участь у соціально-економічній і політичній боротьбі за права своїх працівників у різних формах, що детально проаналізовано в наступному підрозділі. І.Р.Берест наголошує на позитивний вплив Першої російської революції 1905–1907 рр. на

активізацію соціальної боротьби в краї, найбільш ефективними засобами були страйки (названі автором “непростим явищем”), демонстрації та ін.

Окремо на фаховому рівні проаналізовано профспілковий рух у роки Першої світової війни 1914–1918 рр. Аргументовано тезу, що профспілки в надзвичайно складних “економічних й (і) суспільно-політичних умовах були єдиними організаціями, що ставали на захист своїх знедолених працівників” (с. 369). І.Р.Берест, автор кандидатської дисертації про соціальне становище населення краю у воєнні роки, добре володіє матеріалом, що підтверджується використанням широкого кола відповідних джерел, логічними висновками і т. п. Незважаючи на військові дії, розруху, втрати майна, обмеження демократичних прав і свобод тощо профспілковий рух у Східній Галичині виявився стійким до несприятливих обставин. Після жорстких репресій російського окупаційного режиму з поверненням австрійської влади в середині 1915 р., за словами автора, “ситуація не надто змінилася в кращу сторону” (с. 356), але профспілки поступово стали відновлювати свою діяльність, зокрема професійні організації друкарів, вчителів, залізничників та ін. Після стабілізації фронтів у 1917–1918 рр. в умовах піднесення національної свідомості вони стали більш організованими, з чіткішою політичною орієнтацією, з вимогами припинення кривавої війни.

Висновки в кінці роботи логічно впливають з основної частини, є в цілому логічними, достатньо обґрунтованими. Основні положення дисертації знайшли відображення в одноосібній монографії, у 21 науковій статті, в т. ч. дві – в зарубіжних виданнях, 19 – у вітчизняних, а також у семи працях апробаційного характеру. Вони були апробовані на 11 міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях. Дисертаційна робота І.Р.Береста має важливе науково-практичне значення, зокрема її результати можуть бути використані в навчально-педагогічному процесі у вищій і середній освіті, в подальших наукових розвідках, у сучасному профспілковому житті. Дисертант виявив творчий підхід до висвітлення теми, вміння на основі належного

опрацювання першоджерел і фахової літератури аналізувати історичні події та явища. Особливо хотілося б виділити ґрунтовні великі за обсягом (119 с.) додатки, що містять зведені таблиці (23) і додатки (104), включаючи уривки з періодичних видань, статuti, звіти про діяльність профспілкових організацій та іншу документацію.

Водночас, попри очевидні здобутки, хотілося б висловити ряд зауважень і побажань до дисертаційного дослідження І.Р.Береста, що, сподіваємося, будуть використані в його подальшій науковій роботі. *По-перше*, автор неодноразово згадує про “поліетнічний характер населення краю” (с. 225), “поліетнічний склад населення Східної Галичини” (с. 254) і т. п. Однак у дисертації явно бракує сюжетів, пов’язаних з висвітленням взаємин у профспілках між українцями, поляками, євреями та іншими народами, що проживали в краї та, очевидно, мали своє представництво в крайових профспілках, а пізніше – власні національні професійні організації. За деякими винятками, свою увагу дисертант приділив українцям і полякам, а де ж євреї, німці, що також мали своїх діячів у профспілковому русі? Для прикладу, на с. 237 автор стверджує, що “Педагогічне товариство у Львові” в 1906 р. “на загальному тлі міжнаціональної конфронтації” перетворилося на “Польське педагогічне товариство”. При цьому лише побіжно згадується про представників інших національностей, переважно русинів-українців, що розгорнули свою діяльність у товаристві, з його “міжнаціональним характером”.

Хотілося б побачити в роботі більш значний матеріал про міжнаціональні суперечки в профспілках, чому з часом виникли профорганізації на власне національній основі. Аналізуючи розвиток профспілкового руху в Східній Галичині на початку ХХ ст., дисертант, в основному, зосередився на українській, польській та меншою мірою єврейській соціал-демократії, що працювали в робітничому середовищі. Однак були й неробітничі профспілки, де, мабуть, мали впливи інші новостворені партії, причому як українські (УРП,

УНДП, “москвофільська” РНП), так і польські, єврейські тощо. На нашу думку, цьому вартувало приділити значно більше місця в дисертації.

По-друге, робота І.Р.Береста переобтяжена дрібним фактичним матеріалом, скрупульозно зібраним у процесі пошуку джерельного матеріалу. Для прикладу, на с. 165 названі суми сплати членських внесків у “Товаристві взаємної допомоги приватних службовців” займають половину сторінки, а на с. 162, 163 його керівні органи на місцях – великий абзац (2/3 стор.), на с. 359, 360 перелік міст, де кількість членів професійної організації вчителів збільшилася, охоплює майже півсторінки, на с. 293, 294 названо майже 30 прізвищ найбільш активних членів профспілки працівників пошти і телеграфу і т. п. І це при тому, що дисертант підготував великі й цікаві додатки. Логічніше було б приділити увагу не просто опису подій, а порівняльному аналізу діяльності різних профспілок Східної Галичини, співставити їх з професійними організаціями в західній частині провінції, в інших регіонах Австро-Угорської і Російської імперій, під владою яких перебували етнічні українські землі. Для цього варто було поставити перед собою відповідні завдання у вступі, про що йшлося вище.

По-третє, дисертанту вартувало наголосити, що в досліджуваний період відбулася еволюція профспілкового руху у Східній Галичині, аналогічно з партійно-політичним життям. Для порівняння, якщо в 1848 р. виникла перша українська політична організація – Головна руська рада (далі – ГРР), пізніше – ряд інших осередків політичного характеру (“Руська рада”, “Народна рада” та ін.), то першою модерною українською політичною партією прийнято вважати Русько-українську радикальну партію в 1890 р., а на зламі ХІХ–ХХ ст. відбулося формування партійно-політичної системи. Так само профспілки на початку ХІХ ст. і напередодні Першої світової війни в 1914 р. сильно відрізнялися між собою. Сам дисертант стверджує, що частина профспілок створювалися “не як профорганізації, але з часом ... вони перейшли на профспілкові засади існування” (с. 266). На нашу думку, в роботі слід було більш рельєфно показати відмінності між власне профспілками і

протопрофспілковими об'єднаннями, що створювалися з різною метою і виконували певні функції профспілок.

Зокрема, серед “організацій профспілкового спрямування”, за словами І.Р.Береста, було освітньо-виховне “Руське педагогічне товариство” (пізніше – “Рідна школа”), засноване в 1881 р. (с. 247); ознаки не лише професійного об'єднання освітян, але й наукового характеру мало “Педагогічне товариство” у Львові з 1868 р. (с. 236, 237). Подібні приклади, коли громадські організації, не будучи класичними профспілками, займалися вирішенням деяких проблем, що традиційно є в компетенції профспілкових осередків, можна продовжити. Так, товариство українських соціал-демократів “Воля”, діяльності якого присвячено два абзаци на с. 324, 325, – це була суто культурно-освітня, а не профспілкова організація. Очевидно, в дисертації варто було зробити чітку класифікацію організацій, причетних до профспілкового руху в досліджуваний період: профспілки в класичному розумінні цього слова, національні профспілки, протопрофспілкові об'єднання тощо.

По-четверте, в п'ятому розділі вартувало дати більш чіткий аналіз впливу новостворених партій на активізацію профспілкового руху, процес усамостійнення національних професійних організацій у Східній Галичині на зламі XIX–XX ст. Так, про товариство українських ремісників “Зоря”, засноване в 1884 р., згадується в контексті діяльності РУРП (с. 321), хоч про будь-які партійні впливи на нього не згадується. Однак засновник товариства Василь Нагірний за політичними поглядами був націонал-демократом. Про заснування профспілки українських залізничників у вересні 1900 р., що виділилася з крайової професійної організації працівників залізничного транспорту, чомусь згадано в підрозділі 4.6 “Робітничі професійні об'єднання та їх діяльність” (с. 302), хоч це не могло статися без впливу партії українських соціал-демократів (УСДП Галичини і Буковини). Вважаємо, що дисертант мав проаналізувати цей вплив у відповідному розділі.

По-н'яте, дисертант охопив своєю увагою насамперед Львів, тоді як хотілося б більше побачити аналіз профспілкового руху на місцевому, повітовому рівні в порівнянні зі столицею провінції. Наприклад, у підрозділі 4.4 “Профспілки освітян” детально висвітлюється діяльність “Педагогічного товариства”, що вже на момент створення мало в 1868 р. 19 відділів по всій Галичині, а в наступні роки їх кількість ще значно збільшилася (с. 227). Однак у тексті дисертації йдеться переважно про з'їзди цього товариства у Львові, загальні успіхи і проблеми в діяльності товариства. Крім того, окремі сюжети в дисертації вимагають поглиблення, конкретизації. Так, у підрозділі 4.5 (“Профспілки молодіжних товариств ремісників і торговців”) виникає питання, якщо товариства ремісників і торговців були молодіжними, то чому інші профспілки не характеризуються за віковою ознакою і чи брали участь в їх роботі представники старшого покоління? Мабуть, так, бо підрозділ 4.6 містить інформацію про “Товариство взаємної допомоги львівських міських ремісників” (з 1860 р.), чи не логічніше було б проаналізувати його діяльність разом з молодіжними, в одному підрозділі.

На наш погляд, надто категоричними є твердження, що польсько-українська угода, відома в історії як “нова ера” (1890–1894 рр.), “закінчилася безрезультатно” (с. 314), про “несподіваний вибух Першої світової війни” (с. 296) та деякі ін. В окремих місцях дисертант використовує публіцистичні вислови: “місто Лева”, “чужоземне панування” (с. 91), “рідні землі” (с. 368) тощо. У роботі скорочені назви архівних установ необхідно було узгодити з сучасними вимогами до дисертаційних праць, зокрема не ЦДІАУ у Львові, а ЦДІАЛ України; не ДАЛО, а Держархів Львівської обл. (с. 50).

Однак, незважаючи на окремі зауваження і побажання, що не мають принципового характеру, загалом докторська дисертація Ігоря Романовича Береста “Профспілковий рух у Східній Галичині в 1817–1918 роках” є завершеним, комплексним дослідженням. Воно відповідає встановленим в Україні вимогам до такого роду робіт, що дає усі підстави спеціалізованій

вченій раді Д.20.051.05 у ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” присудити І.Р.Бересту науковий ступінь доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Офіційний опонент

доктор історичних наук, професор,

завідувач кафедри історії України

і методики викладання історії

ДВНЗ “Прикарпатський національний

університет імені Василя Стефаника”

І.Я.Райківський

14 06 15

